

The Essence of the Purification of Jesus in Verses Fifty-Five of Aal-Imran*

Husein Naqavi¹   and Ghulam Ali Azizikia²

¹ Associate Professor, Faculty of Religions, The Imam Khomeini Education & Research Institute, Qom, Iran (**Corresponding author**). Email: naqavi@iki.ac.ir

² Associate Professor, Faculty of Quranic Exegesis and Sciences, The Imam Khomeini Education and Research Institute, Qom, Iran. Email: azizikia@iki.ac.ir

Abstract

Verse fifty-five of the Aal-Imran Chapter indicates the purification of Jesus (peace be upon him) by God: "...and purify you of those who disbelieve." What is the meaning of this purification and what views exist in this regard? With the aim of explaining what this purification is through the method of comparative exegesis, the present paper seeks to study the view of exegetes about the purification of Jesus and present the adopted view based on Quranic evidence and some Jewish and Christian sources. By emphasizing that Jesus was not killed and crucified, the Quran shows that what is attributed to Jesus is unjust. The Jews had accused him of illegitimacy of birth, disbelief, witchcraft, and heresy, and believed that the punishment for these accusations was to be killed, and they insisted that they killed him. The Quran, in contrast, has purified him from these unjust accusations through different expressions, including by insisting on him not having been killed and crucified.

Keywords: verses fifty-five of the Aal-Imran Chapter, the purification of Jesus, Jesus in the Quran, Jesus in Judaism, unjust accusations against Jesus

* Received 18 October 2023; Received in revised 10 January 2024; Accepted 29 January 2024; Published online 29 April 2024

Cite this article: Naqavi, H., & Azizikia, G. (2024). The Essence of the Purification of Jesus in Verses Fifty-Five of Aal-Imran. *Comparative Interpretation Research*, 10(1), 115-138. <https://doi.org/10.22091/ptt.2024.9596.2248>

Publisher: University of Qom

© The Author(s)

Introduction

In verse fifty-five of the Aal-Imran Chapter, the purification of Jesus (peace be upon him) is mentioned, and this purification has come beside the words *tuwaffa* and *raf'*. Given the correlation of *tuwaffa* (to cause to die) and *raf'* (ascension) with this purification, they must have a connection with the purification. On the other hand, the expression of the verse is not absolute; rather, it contains the phrase "*from those who disbelieve*." Certainly, the preposition "*min*" in the verse is partitive and no other meaning is conceivable. Thus, purification in this verse, in addition to implying infallibility, also implies something more than infallibility.

This study seeks to examine the point of view of the exegetes regarding the purification of Jesus and present the adopted view based on Quranic evidence and evidence from Jewish and Christian sources – a topic that can be said the exegetes have not analyzed and has been ignored by them.

Views of exegetes on the purification of Jesus in verse fifty-five of the Aal-Imran Chapter.

The views of exegetes regarding the purification of Jesus in "*...and purify you of those who disbelieve*", are as follows: removing Jesus from among the disbelievers, prevention from being killed at the hands of the disbelievers, the death of all disbelievers at the hands of Jesus at the time of his return, preventing the actions of disbelievers and being misled by them, freedom from the harassment and persecution, and erasing unjust accusations. The best point of view among these is the erasing of unjust accusations; however, the advocates of this point of view have not stated the method of purification.

The adopted point of view about the purification of Jesus in verse fifty-five of the Aal-Imran Chapter

It is true that some exegetes have correctly explained purification as the removal of unjust accusations from Jesus and his mother, but they have not stated the method of purification. How has God done this purification? An overall look at the verses related to Jesus shows that the purification of Jesus is related to his reputation. God says in verse fifty-five of the Aal-Imran Chapter: "*And when Allah said: O Isa, I am going to terminate the period of your stay (on earth) and cause you to ascend unto Me and purify you of those who disbelieve...*" When we consider the preceding and following verses of this verse, it becomes clear that the Jews attributed disbelief to Jesus and God is trying to purify him. Such an interpretation is also supported by the Quran. In only two places in the Quran,

the expression “*bohtanun ‘azim*” (great slander) is used; once in verse 156 of the al-Nisa Chapter and again in verse sixteen of the al-Noor Chapter. In the first verse, it is stated that the Jews have unfairly accused Mary, who is one of the best women in the world, and the second verse is related to the story of *Ifk* (slandering one of the wives of the Holy Prophet with adultery). In both cases, God promises a severe and painful punishment in this world and in the hereafter to those who have spread unjust accusations against chaste women in society. In continuation, in verse fifty-nine of the Aal-Imran Chapter, Jesus is compared to Adam in creation, so that the society’s mentality about his mother’s wickedness can be cleared. The fulfillment of this promise of purification has been stated by God Almighty in verses 156 to 159 of the al-Nisa Chapter. Verse 156 of the al-Nisa Chapter, states that the Jews attributed a great slander to Mary, and in the next verse, it is stated that the Jews claimed that they killed Jesus, but the verse denies it and states that they did not kill him and did not crucify him, and at the end of the verse, it emphasizes again that they certainly did not kill him. In verse 158, it is stated that God raised him to Himself. The slander against Mary is that she was a loose woman and her child was illegitimate. Thus, Jesus is not only not the Messenger of God, but also deserves to be killed and crucified. Therefore, not being killed and not being crucified and elevation leads to the realization of purification. With the accusations they made against Mary and, as a result, her son – such as adultery and him being illegitimate and, in addition to these, that Jesus was a disbeliever and sorcerer – they considered Jesus to be deserving of being killed and claimed that we killed him. The Quran rejects him being killed twice in verse 157 of the al-Nisa Chapter. Through this denial, God removes Jesus from the unbelievers and purifies him from this attribution. Verse 158 of the al-Nisa Chapter states the fulfillment of the promise of ascension that was mentioned in fifty-five of the Aal-Imran Chapter.

Validation of the adopted view from Jewish and Christian sources

Jewish and Christian sources confirm that Jesus was killed and crucified. The Quran, on the other hand, denies his murder and crucifixion. The authors of the article believe that the Christians have confirmed the Jewish claim with their false teachings. The Christians believe that Jesus was both crucified and killed. Of course, the Christians might say that we believe that after the crucifixion, Jesus rose from the grave and went to God the Father, and this is the purification of Jesus, whereas the Quran eradicates all the slander about Jesus and his mother from its roots.

Conclusion

Using verses from the Quran and some Jewish and Christian sources, this article considers the method of purification of Jesus to be the denial of his murder and crucifixion because the deceit of the Jews has been to introduce Jesus as a disbeliever with unjust accusations – such as being a disbeliever, a sorcerer and a heretic – and consider him worthy of being killed and crucified, and to do as such, but on the other hand, God prevented them from doing this and cleared him from these accusations.

References

- Holy Quran*. (1999). (M. M. Fouladmand, Trans.). Dar al-Quran al-Karim.
- Bible*. (2009). (Old translation). Ilam Publications.
- Daniélou, J., & Marrou, H. (1964). *The first six hundred years*. (V. Cronin, Trans.). N.P.
- Mevorach, I. (2017). Qur'an, crucifixion, and Talmud: a new reading of Q 4:157-58. *Journal of Religion & Society*, 19, 1-21.
- Meydani, A. R. H. (1942). *Ma'arij al-tafakkur wa daqa'iq al-tadabbur*. Dar al-Qalam. [In Arabic].
- Ragheb Isfahani, H. (1991). *Mufradat al-faz al-Qur'an*. Dar al-Shamiyyah. [In Arabic].
- Rasoulzadeh, A., & Baghbani Aarani, J. (2010). *Shenakht-i Masihiyyat*. Publication of Imam Khomeini Education and Research Institute (ra). [In Persian].
- Tabarsi, F. (1993). *Majma al-bayan fi tafsir al-Qur'an*. Naser Khosro. [In Arabic].
- Tabatabai, M. H. (1970). *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*. Muassasat al-Aalami li-l Matbuaat. [In Arabic].
- Von Harnak, A. (1957). *Outlines of the history of dogma* (E. K. Mitchell, Trans.). N.P.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

چیستی تطهیر عیسی (ع) در آیه ۵۵ آل عمران *

حسین نقوی^۱ و غلامعلی عزیزی کیا^۲

^۱ دانشیار، گروه ادیان، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: naqavi@iki.ac.ir

^۲ دانشیار، گروه تفسیر و علوم قرآن، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، ایران. رایانامه: azizikia@iki.ac.ir

چکیده

در آیه ۵۵ آل عمران به تطهیر عیسی (ع) توسط خدا اشاره شده است: «وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا». مقصود از این تطهیر چیست و چه دیدگاه‌هایی درباره آن وجود دارد؟ نوشتار حاضر با هدف تبیین چیستی این تطهیر با روش تفسیر تطبیقی در پی آن است که دیدگاه مفسران درباره تطهیر عیسی (ع) را بررسی کند و دیدگاه برگزیده را بر اساس شواهد قرآنی و برخی منابع یهودی و مسیحی ارائه دهد. قرآن با تأکید بر کشته نشدن و به صلیب کشیده نشدن عیسی (ع) نشان می‌دهد که آنچه به عیسی (ع) نسبت داده شده نارواست. یهودیان بهتان‌هایی از قبیل نامشروع بودن تولد، کفر، سحر و بدعت‌گذاری به ایشان وارد کرده بودند و در باور آنان سزای این اتهامات کشته شدن بوده است و اصرار داشته‌اند که او را کشته‌اند. قرآن، در مقابل، با تعبیر مختلف و از جمله با اصرار بر کشته نشدن و به صلیب کشیده نشدن، ایشان را از این اتهامات ناروا تطهیر کرده است.

کلیدواژگان: آیه ۵۵ آل عمران، تطهیر عیسی، عیسی در قرآن، عیسی در یهودیت، نسبت‌های ناروا به عیسی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

* دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۶ | بازنگری: ۱۴۰۲/۱۰/۲۰ | پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۹ | انتشار برخط: ۱۴۰۳/۰۲/۱۰

استناد به این مقاله: نقوی، حسین؛ و عزیزی کیا، غلامعلی. (۱۴۰۳). چیستی تطهیر عیسی (ع) در آیه ۵۵ آل عمران.

پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، ۱۰(۱)، ۱۱۵-۱۳۸. <https://doi.org/10.22091/ptt.2024.9596.2248>

© نویسنده(ها)

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

در آیه ۵۵ سوره آل عمران تطهیر عیسی (ع) مطرح شده است و این تطهیر در کنار «توفی» و «رفع» آمده است. با توجه به قرین شدن توفی و رفع با این تطهیر، باید توفی و رفع ارتباطی با تطهیر داشته باشند. از طرفی دیگر، تعبیر آیه مانند آیه تطهیر مطلق نیست، بلکه عبارت «مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» دارد. به یقین حرف «من» در آیه بعضیه است و معنای دیگری تصورپذیر نیست. در برخی از کتاب‌های لغت این بخش از آیه چنین ترجمه شده است: «مُطَهَّرَكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَيْ يُخْرِجُكَ مِنْ جُمْلَتِهِمْ» (ترجمه: خدا تو را از گروه کافران خارج می‌کند) (برای نمونه، نک حسینی زبیدی، ۱۴۱۴ ق، ج ۷، ص ۱۵۰؛ راغب، ۱۴۱۲ ق، ص ۵۲۵). البته، روشن نیست که مراد نویسندگان این است که عیسی (ع) را از میان کافران خارج می‌کند یا این که خدا او را از این که کافر شمرده شود و از زمره کافران قرار گیرد خارج می‌کند و او را از این نسبت ناروا منزّه خواهد کرد. به نظر نگارنده، دومی مناسب‌تر است که توضیح آن خواهد آمد. پس تطهیر در این آیه، افزون بر دلالت بر عصمت، به چیزی بیش از عصمت نیز دلالت دارد.

این مطالعه در پی آن است که دیدگاه مفسران درباره تطهیر عیسی (ع) را بررسی کند و دیدگاه برگزیده را بر اساس شواهد قرآنی و شواهدی از منابع یهودی و مسیحی ارائه کند — موضوعی که می‌توان گفت مفسران به تحلیل آن نپرداخته‌اند و از کنار آن گذر کرده‌اند. افزون بر این، هیچ مفسری تحلیل ارائه‌شده در این مقاله را پیش‌تر نیاورده است و از این جهت این نوشتار نوآوری دارد.

تطهیر در قرآن، تطهیر انسان‌های خاص در قرآن، تطهیر حضرت مریم و عیسی (ع) و بررسی تطهیر حضرت عیسی (ع) در آیه ۵۵ سوره آل عمران، دیدگاه مفسران در این زمینه و ارائه دیدگاه برگزیده سیر بحث این نوشتار است.

پیشینه پژوهش

پیش‌تر، دو مقاله نزدیک به موضوع این نوشتار سامان یافته است: مقاله «بررسی تحلیلی — تطبیقی آیه رفع عیسی (ع) در دیدگاه فریقین» (کمبار بغدادی و توکلی محمدی، ۱۳۹۲) و مقاله «عروج حضرت عیسی علیه السلام؛ دیدگاه‌ها، چالش‌ها و رویکرد نو به مسئله» (روحی برندق و صفری، ۱۳۹۵). در این مقالات، همچنان که از عنوان آنها برمی‌آید، فقط به بحث عروج حضرت عیسی (ع) پرداخته‌اند و به تطهیر ایشان اشاره‌ای نکرده‌اند.

مُوراج^۱ (۲۰۱۷ م) در مقاله «قرآن، تصلیب و تلمود: خوانشی نو از آیات ۱۵۷-۱۵۸ سوره نساء» به این نتیجه رسیده است که این دیدگاه، که قرآن داستان مصلوب شدن عهد جدید را انکار می‌کند، صحیح نیست، بلکه قرآن در صدد انکار روایت تلمود است که به آن خواهیم پرداخت.

تطهیر در قرآن کریم

طهر اعم از پاکی مادی و معنوی است. در آیاتی نظیر «وَتَيَّابَكَ فَطَهِّرْ» (مدثر: ۴) مراد طهارت ظاهری و مادی است. در آیاتی نظیر «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ» (آل عمران: ۴۲) مراد پاکی از نجاسات روحی و معنوی است. برخی استعمالات قرآنی نیز مطلق است و هر دو کاربرد مادی و معنوی را شامل می‌شود، مانند «فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَّخِذُوا اللَّهَ مُحِبًّا الْمُطَهَّرِينَ» (توبه: ۱۰۸). تطهیر از باب تفعیل در قرآن کار خدا معرفی شده است و تطهر از باب تفعّل کار انسان است، یعنی پذیرش و خواست طهارت و پاکی. تطهیر خدا در آیاتی نظیر «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ»، «أَنْ يَطَهَّرَ قُلُوبَهُمْ»، «وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ»، «وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» و «وَمُطَهَّرَكِ مِنَ الذِّينِ» بیان شده و تطهر برای انسان در آیاتی نظیر «رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَّخِذُوا اللَّهَ مُحِبًّا الْمُطَهَّرِينَ»، «إِنَّهُمْ أَنْاسٌ يَتَّخِذُونَ» و «وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ» به کار رفته است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۷، صص ۱۲۷-۱۳۱). با بررسی آیات قرآن روشن می‌شود که تطهیر فقط کار خدا نیست، بلکه آیاتی داریم که تطهیر را به انسان نیز نسبت می‌دهد، نظیر آیات «أَنْ طَهَّرَ بَيْتِي» (بقره: ۱۲۵) و «وَطَهَّرَ بَيْتِي» (حج: ۲۶) که خداوند به حضرت ابراهیم و اسماعیل (ع) سفارش کرده است که بیت‌الله را تطهیر کنند که تطهیر ظاهری و مادی است و نظیر آیه «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا» (توبه: ۱۰۳) که به پیامبر (ص) تطهیر معنوی نسبت می‌دهد.

تطهیر انسان‌های خاص در قرآن کریم

تطهیر انسان‌های خاص توسط خداوند با واژه تطهیر در قرآن فقط در دو مورد آمده است: یکی درباره عیسی (ع) و مادرش با آیات «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ» (آل عمران: ۴۲) و «وَمُطَهَّرَكِ مِنَ الذِّينِ كَفَرُوا» (آل عمران: ۵۵) و دیگری درباره اهل بیت حضرت رسول (ص) با آیه «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»

¹ Mevorach

(احزاب: ۳۳) آمده و منحصر در این موارد است. تطهیر حضرت عیسی (ع) و مادر بزرگوارش، افزون بر دلالت بر عصمت، دلالت دیگری دارد که در این نوشتار به آن خواهیم پرداخت.

اهتمام قرآن کریم بر تطهیر حضرت عیسی (ع) و مادرش

از نظر تعداد آیات، در مقایسه با سایر برگزیدگان، قرآن کریم بر طهارت هیچ شخصیتی به اندازه عیسی (ع) و مادرش تأکید نکرده است. ابتدا سیمای این مادر و پسر را در قرآن بررسی و پس از آن درباره طاهر بودن آنان از دیدگاه قرآن بحث خواهیم کرد.

۱. سیمای حضرت مریم (س) در قرآن

در قرآن بارها به عظمت مقام حضرت مریم (س) نزد خدای متعال اشاره شده و آیات زیادی به معرفی سیمای وی اختصاص یافته است، به گونه‌ای که در قرآن از هیچ زنی به این گستردگی یاد و تمجید نشده است. محفوظ بودن او و ذریه‌اش از شیطان (آل عمران: ۳۶)؛ نزول رزق خاص از طرف خدا برای وی (آل عمران: ۳۷)؛ آیه و نشانه پروردگار بودن او و پسرش (مؤمنون: ۵۰؛ انبیاء: ۹۱)؛ صدیقه بودن (مانده: ۷۵)؛ الگوی مؤمنان بودن، با چهار ویژگی پاک‌دامنی، دمیده شدن روح خدا در او، تصدیق کلمات پروردگارش و کتب آسمانی، و فرمان‌برداری از خدا (تحریم: ۱۰-۱۲)؛ محدث و مرتبط با ملائکه بودن، دارای عصمت و تطهیر و برتری بر زنان عالم (آل عمران: ۴۲-۴۳) از ویژگی‌های متعالی او در قرآن است.

۲. سیمای عیسی (ع) در قرآن

در قرآن برای حضرت عیسی (ع) حدود ۲۲ ویژگی بیان شده که برخی از این خصوصیات اکتسابی و برخی دیگر نیز موهبتی است. عیسی (ع) بنده مقرب خدا و پیامبر الهی، فرستاده به سوی بنی اسرائیل، یکی از پیامبران اولوالعزم و صاحب شریعت و کتابی به نام انجیل بوده است. خدای متعال نام او را مسیح عیسی بن مریم نهاد و «کلمة الله» و «روحی از جانب خدا» خواند. وی دارای مقام امامت و از گواهان اعمال، و نیز از بشارت‌دهندگان به آمدن پیامبر (ص) اسلام بود. وجیه و آبرومند در دنیا و آخرت و از مقربان الهی بود. از برگزیدگان و از صالحان بود. مبارک، زکی و مهذب، آیتی برای مردم و رحمتی از جانب خدا و احسان‌کننده به مادرش معرفی شده است. او از زمره کسانی

بود که خدای تعالی به ایشان سلام کرد و نیز از کسانی بود که خدا کتاب و حکمت به او آموخت (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۳، ص ۴۴۴).

خلقت خاص عیسی (ع) و تردید مردم درباره او و مادرش

قرآن در آیه ۶۰ آل عمران به خلقت خاص عیسی (ع) اشاره کرده و بیان می‌کند: «این، حق و ثابت از جانب پروردگار توست، پس هرگز از تردیدکنندگان مباش». همچنین، در آیه ۳۴ مریم، مشابه همین سخن را تکرار می‌کند: «این، عیسی پسر مریم است؛ گفتار حقی که در آن تردید می‌کنند». به صورت طبیعی همه انسان‌ها وقتی با چنین تولدی روبرو شوند، گناه‌آلود بودن آن به ذهنشان تبادر می‌کند. از همین روست که مریم (س) هم در مواجهه با آن می‌گوید که من شوهر ندارم و بدکاره هم نیستم. قرآن با این آیات در صدد القای این مطلب است که چنین تردیدی درباره وی نداشته باشید.

در آیات ۱۶ تا ۳۴ سوره مریم داستان تولد عیسی (ع) ذکر شده است. آنچه در این داستان پررنگ است دغدغه بزرگ خود حضرت مریم است که مردم درباره من چه خواهند گفت. در آیه ۲۰ چنین آمده است: «گفت چگونه مرا پسری باشد با آنکه دست بشری به من نرسیده و بدکاره نبوده‌ام». از این آیه چنین برداشت می‌شود که ذهنیت طبیعی انسان‌ها این است که برای فرزندآوری هر زنی دو راه بیشتر قابل تصور نیست: یا شوهر دارد یا بدکاره است و حضرت مریم این دو مورد را نفی می‌کند. در آیه ۲۳ آمده است که هنگامی که حامله می‌شود آرزو می‌کند که ای کاش پیش از این واقعه مرده بود. در آیه ۲۷ بیان می‌شود که به محض اینکه مریم (س) فرزند خود را به نزد قومش می‌آورد، اولین واکنش این است که کار ناپسندی انجام دادی. خداوند با به سخن درآوردن عیسی (ع) در گهواره پاک بودن او و مادرش را به اثبات می‌رساند و او خود را پیامبر معرفی می‌کند. در پایان داستان، در آیه ۳۴، آمده است که: «این، عیسی پسر مریم است؛ گفتار حقی که در آن تردید می‌کنند». این تردید با صیغه مضارع بر این امر دلالت دارد که این شک و تردید درباره مریم (س) و عیسی (ع) استمرار دارد و قرآن رسالت خود درباره این مادر و پسر را این می‌داند که آن دو را تطهیر کند. افزون بر آیاتی که بیان شد که پاک بودن این پسر و مادر را می‌رساند، در دو آیه از آیات قرآن به روشنی بر پاک‌دامنی مریم (س) تصریح شده است (انبیاء: ۹۱؛ تحریم: ۱۲).

دیدگاه مفسران در تفسیر «وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

با بررسی تفاسیر مختلف، به دیدگاه‌هایی مختلف درباره تطهیر عیسی (ع) برمی‌خوریم که عبارت‌اند از:

۱. تطهیر یعنی خارج کردن عیسی (ع) از میان کفار و منع از کشته شدن به دست کفار

برخی از مفسران تطهیر عیسی (ع) را خارج کردن عیسی (ع) از میان کافران، که نجس هستند، و نیز منع کافران از کشتن او دانسته‌اند، زیرا این کشته شدن به دست کافران رجس و پلیدی است که خدا مانع آن شده است (برای دیدن این مفسران، نک طوسی، بی‌تا، ج ۲، ص ۴۷۸؛ ماوردی، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۹۷؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۷۵۹؛ ابن جوزی، ۱۴۲۲ ق، ج ۱، ص ۲۸۷؛ آلوسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۲، ص ۱۷۵؛ امین، بی‌تا، ج ۳، صص ۱۲۵-۱۲۶).

۲. تطهیر یعنی خارج کردن عیسی (ع) از میان کافران نجس

برخی از مفسران تطهیر عیسی (ع) را فقط بالا بردن او دانسته‌اند، زیرا کفار نجس هستند (برای دیدن این مفسران، نک طبرانی، ۲۰۰۸ م، ج ۲، ص ۶۱؛ واحدی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱، ص ۲۱۳؛ قاضی عبدالجبار، بی‌تا، ص ۱۴۶؛ ابوالفتح رازی، ۱۴۰۸ ق، ج ۴، ص ۳۵۴؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲ م، ج ۱، ص ۴۴۴؛ میبدی، ۱۳۷۱، ج ۲، صص ۱۳۱، ۱۳۷؛ زمخشری، ۱۴۰۷ ق، ج ۱، ص ۳۶۶؛ طبرسی، ۱۴۱۲ ق، ج ۱، ص ۱۷۷؛ بغوی، ۱۴۲۰ ق، ج ۱، ص ۴۴۸؛ ابن جوزی، ۱۴۲۵ ق، ص ۴۶؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۵۲۵؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ ق، ج ۸، ص ۲۳۸؛ بیضاوی، ۱۴۱۸ ق، ج ۲، ص ۱۹؛ نسفی، ۱۴۱۶ ق، ج ۱، ص ۲۴۱؛ رسعی، ۱۴۲۹ ق، ج ۱، ص ۱۹۵؛ ابن عربی، ۱۴۲۲ ق، ج ۱، ص ۱۰۷؛ ابوحیان، ۱۴۲۰ ق، ج ۳، ص ۱۷۷؛ نظام الاعرج، ۱۴۱۶ ق، ج ۲، ص ۱۷۲؛ خازن، ۱۴۱۵ ق، ج ۱، ص ۲۵۲؛ زرکشی، ۱۴۱۰ ق، ج ۳، ص ۴۰۵؛ سمین، ۱۴۱۴ ق، ج ۲، ص ۴۸۴؛ ثعالبی، ۱۴۱۸ ق، ج ۲، ص ۵۳؛ سیواسی، ۱۴۲۷ ق، ج ۱، ص ۱۵۸؛ ابن عادل، ۱۴۱۹ ق، ج ۵، ص ۲۶۸؛ فیروزآبادی، ۱۴۱۶ ق، ج ۳، ص ۵۲۸؛ سیوطی، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ص ۳۶ و ۳۷؛ ابوالسعود، ۱۹۸۳ م، ج ۲، ص ۴۴؛ کاشانی، ۱۴۲۳ ق، ج ۱، ص ۴۹۴؛ شیخ‌زاده، ۱۴۱۹ ق، ج ۳، ص ۸۰؛ خطیب شربینی، ۱۴۲۵ ق، ج ۱، ص ۲۵۳؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱، ص ۳۴۱؛ خفاجی، ۱۴۱۷ ق، ج ۳، ص ۵۸؛ حویزی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱، ص ۳۴۶؛ قمی مشهدی، ۱۳۶۸، ج ۳، ص ۱۱۲ - ۱۱۴؛ کاشانی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱، ص ۱۵۹؛ واحدی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱، ص ۲۴۱؛ آلوسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۲، ص ۱۸۵؛ شوکانی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۳۹۵؛ بلاغی،

بی‌تا، ج ۱، ص ۲۸۸؛ مغنیه، ۱۴۲۴ ق، ج ۲، ص ۷۲؛ قاسمی، ۱۴۱۸ ق، ج ۲، ص ۳۲۴؛ سعدی، ۱۴۰۸ ق، ص ۱۴۱؛ طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۵، ص ۱۵۹؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۳، ص ۲۰۸).

بررسی دیدگاه ۱ و ۲: دیدگاه اول و دوم مشتمل بر این است که کفار نجس هستند و خدا عیسی (ع) را از میان کفار نجس بیرون برده است. بیان شد که تطهیر در این آیه تطهیر معنوی است، در حالی که این تفسیر تطهیر ظاهری را می‌رساند. نکته دیگر اینکه واو در «وَمُطَهَّرُكَ» دال بر تغایر است و نمی‌تواند تفسیر رافعک باشد. نکته دیگر اینکه چرا خداوند سایر پیامبران را از میان کفار و مشرکان نجس خارج نساخت؟

۳. تطهیر یعنی منع از کشته شدن به دست کفار

میدانی (۱۳۶۱) تفسیر آیه را فقط منع از کشته شدن عیسی (ع) به دست کفار دانسته است، با این استدلال که شرک، مشرکان، شراب، قمار و امثال آنها در قرآن نجس معرفی شده‌اند؛ پس به یقین کشتن یکی از پیامبران از بزرگ‌ترین رجس‌ها و پلیدی‌ها است. منع از کشته شدن عیسی (ع) به این معنا است که جسد او از این که محل ارتکاب این پلیدی بزرگ شود حفظ می‌شود، نظیر این که قرآن را از دست ناپاکان خارج کنیم. او بیان کرده است که این معنای دقیق بر بسیاری از مفسران پوشیده مانده است (ج ۷، صص ۴۸۸-۴۸۹).

بررسی: اگر این دیدگاه را صحیح تلقی کنیم، باید هیچ پیامبر و رسولی به دست مشرکان به شهادت نرسیده باشد؛ حتی ناقة صالح، که معجزه الهی بود و پاک بود، نیز نباید به دست شقی‌ترین فرد قوم کشته می‌شد. اساساً هرکس پیامبرکش باشد، ذات پلیدی دارد و طبق این استدلال پیامبران نباید با کشته شدن از دنیا بروند و باید به مرگ طبیعی از دنیا بروند که این با آیات و روایات ناسازگار است.

۴. تطهیر یعنی کشته شدن همه کافران به دست عیسی (ع)

ماتریدی (۱۴۲۶ ق) کشتن همه کافران هنگام ظهور منجی به دست عیسی (ع) را تطهیر او دانسته است (ج ۲، ص ۳۸۵).

۵. تطهیر به معنای منع از اعمال کفار و گمراه شدن به وسیله آنان

قاضی عبدالجبار (بی‌تا) در تفسیر آیه تطهیر از اعمال کفار و از احکام آنان و از گمراهی آنان به صورتی که در پیامبری تأثیرگذار باشد را بیان کرده است (ص ۱۴۶؛ نیز ۱۴۲۶ ق، ص ۶۷).

بررسی دیدگاه ۴ و ۵: صاحبان دیدگاه ۴ و ۵ هیچ قرینه‌ای برای درستی دیدگاه خود ارائه نکرده‌اند و قرائن قرآنی و غیرقرآنی برای دیدگاه آنها وجود ندارد.

۶. تطهیر یعنی خلاصی از اذیت و آزار

طیب (۱۳۶۹) بیان کرده است که مراد از تطهیر خلاصی از اذیت و آزار کفار است و این خصیصه حضرت مسیح است، زیرا انبیای بنی‌اسرائیل همگی گرفتار اذیت آنها بودند، از موسی تا عیسی حتی قبل از موسی بلکه پیغمبر اسلام (ص)، چنان‌که مفاد بسیاری از آیات است (ج ۳، ص ۲۲۰).

بررسی: صاحب این دیدگاه بیان می‌کند که همه پیامبران اذیت شدند و عیسی (ع) هم اذیت شده است. این‌که حضرت رسول (ص) فرمود: «مَا أُوذِيَ نَبِيٍّ مِثْلَ مَا أُوْذِيَ» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۲۴۷؛ اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۵۳۷) به این معنا است که همه پیامبران اذیت شدند، ولی من از همه بیشتر اذیت شدم. ولی این‌که این مفسر اذیت و آزار عیسی (ع) را ویژه معرفی می‌کند می‌رساند که اذیت و آزار خاص عیسی (ع) همان نسبت‌های ناروا بوده است که در دیدگاه بعدی مطرح شده است. نکته دیگر اینکه در دیدگاه برگزیده مطرح خواهد شد که اذیت و آزاری که متوجه حضرت عیسی (ع) بوده از جانب کفار نبوده است، بلکه از جانب یهودیان که مؤمن بودند متوجه ایشان بوده است.

۷. تطهیر به معنای زدودن نسبت‌های ناروا

برخی از مفسران به درستی تطهیر مذکور در آیه را به زدودن نسبت‌های ناروا از عیسی (ع) و مادرش تفسیر کرده‌اند (برای دیدن این مفسران، نک نسفی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۱۱۲؛ فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۱۱، ص ۳۱۸؛ زحیلی، ۱۴۱۱، ج ۳، ص ۲۳۸؛ شحاته، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۵۷۴؛ ج ۲، ص ۵۷۶؛ جزایری، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۳۲۳؛ طنطاوی، ۱۹۹۷، ج ۲، ص ۱۲۳؛ ملکی میانجی، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۲۶۳؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۵۷۰؛ جوادی آملی، ۱۳۸۷، ج ۱۴، ص ۳۹۴).

ابوزهره (بی‌تا) در تفسیر خود، تطهیر عیسی (ع) از تهمت‌های یهودیان به او و مادرش و نیز نسبت‌هایی که مسیحیان به او داده‌اند، نظیر الوهیت و پسر خدا بودن او، را تفسیر این تطهیر می‌داند. البته، این مفسر بیرون بردن عیسی (ع) از میان کافران را هم بیان کرده است و تطهیر را اعم از معنوی و حسی دانسته است (ج ۳، ص ۱۲۴۵).

البته، طبق دیدگاه طباطبایی (۱۳۹۰ ق)، تطهیر عیسی (ع)، با توجه به قرین شدن رفع با آن، فقط تطهیر معنوی بوده است (ج ۳، ص ۲۰۸).

انصاریان (بی تا) چنین تحلیل می‌کند که مسیح در جامعه‌ای زندگی می‌کرد که بیشتر آن جامعه آلوده به کفر، فسق، فجور، زشتی عمل و بدی اخلاق بودند و مکتبی جز مکتب مادی‌گرایی و لذت‌خواهی نداشتند و از این‌که به حضرت مسیح تهمت‌های ناروا ببندند و چهره او را در میان جامعه مخدوش نمایند هیچ امتناعی نداشتند. خداوند همه آن اتهامات و افتراءات را رد کرد و حضرتش را منزله از هر آلودگی نشان داد و او را از آن محیط ناپاک و مردم آلوده نجات داد (ج ۷، ص ۳۷۲).

بررسی: درست است که این مفسران به درستی تطهیر را به زدودن نسبت‌های ناروا از عیسی (ع) و مادرش بیان کرده‌اند، ولی شیوه تطهیر را بیان نکرده‌اند. خداوند چگونه این تطهیر را انجام داده است؟ این‌که خداوند عیسی (ع) را از دست آنان نجات دهد و نزد خود به آسمان ببرد چگونه تطهیر او از نسبت‌های نارواست؟

دیدگاه برگزیده درباره تطهیر عیسی (ع) در آیه «وَمُطَهَّرَكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

نگاه مجموعی به آیات مرتبط با عیسی (ع) نشان می‌دهد که تطهیر عیسی (ع) با آبروی ایشان ارتباط داشته است. آیات قرآن ایشان را هم از نسبت‌های ناروای یهودیان و هم از نسبت‌های ناروای مسیحیان مبرا می‌داند. اما تطهیر محل بحث مرتبط با نسبت‌های ناروای یهودیان به حضرت عیسی (ع) و مادرش است. سیاق آیات این دیدگاه را تقویت می‌کند، زیرا آیات از یهودیان سخن می‌گوید. از این گذشته، نسبت‌های ناروای مسیحیان به عیسی (ع) در زمان خود ایشان رواج پیدا نکرده بود، بلکه بعد از عصر حواریون و از قرن اول میلادی به بعد بحث الوهیت ایشان، و به مرور بحث تثلیث از قرن چهارم به بعد شکل گرفت (هارناک^۱، ۱۹۵۷ م، ج ۱، صص ۱۳۵-۱۳۷؛ ص ۲۳۵؛ دنیلوو و مارو^۲، ۱۹۶۴ م، ج ۱، صص ۲۵۱-۲۵۳؛ رسول‌زاده و باغبانی، ۱۳۸۹، ص ۵۰۱)، در حالی که وعده تطهیر در آیه مذکور به خود عیسی (ع) داده شده است، یعنی تطهیر از نسبت‌هایی است که در زمان خود ایشان مطرح بوده است. شاهد این مطلب آیه ۱۱۷ سوره مائده است که عیسی (ع) درباره این‌که او و مادرش خدا باشند بیان می‌کند که

^۱ Harnak

^۲ Daniélou and Marrou

خدایا تا وقتی من در میان قوم خود بودم به آنان تأکید کردم که پروردگار من و خودتان را پرستید و هنگامی که از میان آنان رفتم خدایا خود بر آنان مراقب بودی. بیشتر مفسران نیز همین دیدگاه را پذیرفته‌اند که آیات مذکور ناظر به یهودیان است (برای دیدن برخی از این مفسران، نک قمی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۱۰۳؛ ابن جوزی، ۱۴۲۵ ق، ص ۴۶؛ سیوطی، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ص ۳۶ و ۳۷؛ طیب، ۱۳۶۹، ج ۳، ص ۲۲۰؛ ابوزهره، بی‌تا، ج ۳، ص ۱۲۴۵؛ جزایری، ۱۴۱۶ ق، ج ۱ ص ۳۲۳؛ ملکی میانجی، ۱۴۱۴ ق، ج ۳، ص ۲۶۳). قرآن تطهیر هیچ شخصیتی را به اندازه عیسی (ع) و مادرش مورد تأکید قرار نداده است. در ادامه به صورت مشخص بحث تطهیر عیسی (ع) را در آیه ۵۵ سوره آل عمران بررسی خواهیم کرد.

تطهیر خاص عیسی (ع) در آیه ۵۵ سوره آل عمران

پیش از بحث از تطهیر عیسی (ع)، بیان این نکته ضروری است که اختلاف مفسران درباره توفی و رفع عیسی (ع) در آیه مذکور به بحث ما لطمه‌ای وارد نمی‌کند، زیرا آنچه در برداشت قرآنی ما محوری است عدم قتل و عدم تصلیب عیسی (ع) است که بحث آن خواهد آمد. بنابراین، در این نوشتار به بحث توفی و رفع از نظر مفهوم‌شناسی و اختلاف مفسران درباره آنها اشاره‌ای نشده است.

خداوند در آیه ۵۵ سوره آل عمران بیان می‌فرماید: «ای عیسی من تو را توفی می‌کنم و به‌سوی خویش بالا می‌برم و تو را از کسانی که کفر ورزیده‌اند پاک می‌گردانم». هنگامی که آیات پیشین و پسین این آیه را ملاحظه می‌کنیم، روشن می‌شود یهودیان به عیسی (ع) نسبت کفر داده بودند و خداوند در صدد تطهیر اوست.

در آیه ۵۲ چنین آمده است که وقتی عیسی (ع) از جانب بنی اسرائیل احساس کفر کرد، گفت چه کسی یاور من به‌سوی خدا خواهد بود که حواریون پاسخ مثبت دادند. می‌دانیم که بنی اسرائیل همگی یهودی و موحد بودند؛ بنابراین، کفر در آیه بالا به این معنا نیست که یهودیان به صورت مطلق کافر شده‌اند، بلکه منظور از این کفر این است که عیسی (ع) را پیامبر و رسول نمی‌دانند، بلکه بالاتر، او را بدعت‌گذار و کافر می‌دانند.

در آیه ۵۴ آمده است: «وَمَكْرُؤًا وَّمَكْرَ اللَّهِ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ» (ترجمه: و [یهودیان] مکر ورزیدند و خدا [در پاسخشان] مکر در میان آورد و خداوند بهترین مکرانگیزان است). این مکر یهودیان چیست؟ و مکر خدا در مقابل

مکر آنان چیست؟ این که بلافاصله در آیه ۵۵ توفی، رفع و تطهیر عیسی (ع) را مطرح می کند باید ارتباطی به این کفر و مکر داشته باشد.

در آیات ۵۶ و ۵۷ بیان می فرماید که: «اما کسانی که کفر ورزیدند در دنیا و آخرت به سختی عذابشان می کنم و یاورانی نخواهند داشت و اما کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند خداوند مزدشان را به تمامی به آنان می دهد و خداوند بیدادگران را دوست نمی دارد» (آل عمران: ۵۶-۵۷). این کفر و ایمان اولاً، با توجه به سیاق آیات، به کفری که در آیه ۵۲ مطرح شده مرتبط است؛ ثانیاً، این مکر و این تطهیر چیست که اگر کسی این تطهیر را انکار کند و نپذیرد عذاب شدید در دنیا و آخرت در انتظار اوست؟ اگر ایمان و کفر صرف به پیامبری عیسی (ع) باشد، باید بسیاری از انسان ها که به پیامبری او ایمان نداشته و ندارند عذاب شدید دنیوی را تجربه کنند که چنین چیزی مشهود نیست. آیا یهودیان و مسیحیانی که به حضرت رسول (ص) ایمان نیاوردند دچار عذاب شدید دنیوی می شوند؟ یعنی صرف ایمان نیاوردن به پیامبران، وعده عذاب شدید دنیوی در پی می آورد؟ آنچه با توجه به سیاق فهمیده می شود این مطلب است که کسانی که ایمان به پاکی عیسی (ع) نداشته باشند عذاب شدید دنیوی و اخروی در انتظار آنان است. چنین تفسیری مؤید قرآنی نیز دارد. تنها در دو جای قرآن تعبیر «بهتان عظیم» به کار رفته است: یکی در آیه ۱۵۶ سوره نساء و دیگری در آیه ۱۶ سوره نور. در آیه نخست آمده است که یهودیان به مریم (س) که از زنان برتر جهان است نسبت ناروا زده اند و آیه دوم مرتبط به داستان افک است. قرآن کریم از آیه ۱۱ تا ۲۶ سوره نور به ماجرای تهمت به یکی از مسلمانان اشاره کرده و آنان را به دلیل این عمل، سرزنش می کند. در این آیات، ضمن این که تهمت زندگان به عذابی بزرگ تهدید شده اند، مؤمنان نیز از این که شایعات را بدون دلیل و بررسی باور کنند نهی شده اند و پراکندن این تهمت در جامعه نیز عذاب دردناک دنیا و آخرت را در پی دارد. در آیات پایانی این بخش، خداوند مردم را از تهمت بی عفتی به زنان پاک دامن به شدت نهی کرده و زنان پاک را از چنین تهمت هایی مبرا دانسته است (نور: ۲۰-۲۶). ملاحظه می شود که هر دو واقعه نسبت زنا به زنان عفیف و پاک دامن است. در هر دو واقعه، خداوند به کسانی که این نسبت های ناروا را در جامعه منتشر کرده اند عذاب شدید و دردناک دنیوی و اخروی وعده می دهد.

در آیه ۵۸ سوره احزاب چنین آمده است: «و کسانی که مردان و زنان مؤمن را بی‌آنکه مرتکب [عمل زشتی] شده باشند آزار می‌رسانند قطعاً تهمت و گناهی آشکار به گردن گرفته‌اند». از این آیه استفاده می‌شود که هر کسی به مؤمنی بهتانی بزند گناه آشکاری مرتکب شده است. بر این اساس هر چه مقام و جایگاه انسانی که به او بهتان زده شده است بالاتر باشد بهتان بزرگ‌تر و عذاب آن نیز بیشتر است. به همین دلیل، در داستان افک که مرتبط به خاندان حضرت رسول (ص) است و جایگاه او را مورد تزلزل قرار می‌دهد و در داستان عیسی (ع) و مادرش تعبیر «بهتان عظیم» آمده است.

در ادامه، در آیه ۵۹ سوره آل عمران، عیسی (ع) در خلقت به آدم (ع) تشبیه می‌شود تا ذهنیت جامعه درباره بدکاره بودن مادر او پاک شود، زیرا بیان شد که تصور همه انسان‌ها این‌گونه است که فرزندآوری برای یک خانم از دو راه شدنی است: یا ازدواج و یا بدکاره بودن. قرآن راه سوم را معرفی می‌کند و آن اراده الهی است و این مطلب در آدم (ع) و عیسی (ع) محقق شده است و این دو از قاعده عام فرزندآوری استثنا هستند. سپس در آیه ۶۰ مهر تأییدی بر این مطلب زده می‌شود: «این، حق و ثابت از جانب پروردگار توست، پس هرگز از تردیدکنندگان مباش». این همان تفسیری است که در بالا ذکر شد که تطهیر به معنای خارج کردن عیسی (ع) از گروه کافران است؛ یعنی، با زدودن نسبت کفر از او، عیسی (ع) از نسبت کفر پاک می‌شود.

هنگامی که روند نسبت کفر یهودیان، مکر آنان و در طرف مقابل، مکر خداوند، وعده توفی، رفع و تطهیر خداوند و تهدید کافرانی که به پاکی عیسی (ع) باور ندارند به عذاب دنیوی و اخروی در آیات ۵۲ تا ۵۷ سوره آل عمران را در نظر می‌گیریم، به نظر می‌رسد تحقق این وعده را خدای متعال در آیات ۱۵۶ تا ۱۵۹ سوره نساء بیان کرده است. در آیه ۱۵۶ سوره نساء بیان می‌شود که یهودیان به مریم (س) بهتان عظیمی را نسبت دادند و در آیه بعدی بیان می‌شود که یهودیان ادعا کردند که عیسی (ع) را کشتند، ولی آیه آن را نفی می‌کند و بیان می‌کند که او را نکشتند و به صلیب نکشیدند و در پایان آیه نیز دوباره تأکید می‌کند که یقیناً او را نکشتند. در آیه ۱۵۸ بیان می‌شود که خدا او را به‌سوی خود بالا برد. در آیه بعدی سخن از این است که «و از اهل کتاب کسی نیست مگر آنکه پیش از مرگ خود حتماً به او ایمان می‌آورد و روز قیامت [عیسی نیز] علیه آنان شاهد خواهد بود».

بهتان به مریم (س) این است که او بدکاره بوده و فرزندش نامشروع است. پس عیسی (ع) نه تنها رسول الله نیست، بلکه استحقاق کشته شدن و به صلیب رفتن را دارد. به همین دلیل، یهودیان با استهزاء بیان می کردند: «إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ»؛ یعنی چگونه او مسیح و منجی است که ما او را کشتیم؟ یا چگونه او رسول خداست در حالی که مادرش این گونه است و ما به جرم گناهکار بودن او را کشتیم؟

پس عدم قتل و عدم تصلیب و بالا بردن باعث تحقق تطهیر می شود. این کشته نشدن و به صلیب کشیده نشدن و این بالا برده شدن به سوی خدا چگونه باعث تطهیر عیسی (ع) می شود؟ بیان شد که تطهیر عیسی (ع) به معنای تطهیر ظاهری نیست و از طرفی تطهیر ایشان در صدد اثبات چیزی به جز عصمت و مقدم بر آن است، زیرا اتهامی به ایشان در اذهان شکل گرفته است که اگر آن زدوده نشود، دیگر جایی برای اثبات عصمت باقی نمی گذارد. قرآن در صدد اثبات پاکی ایشان و مادرش است. قرآن در بیاناتی به صورت عام این مادر و پسر را تطهیر می کند که بیان آن گذشت. این که قرآن با تأکید فراوان کشته شدن او را انکار می کند در مقابل تأکید یهودیان که ما او را کشتیم و این که پس از انکار کشته شدن، به صلیب کشیده شدن او را نیز انکار می کند باید سری در این مطلب باشد. یهودیان با اتهاماتی که به مریم (س) و به تبع ایشان به پسرش وارد کرده بودند — نظیر زنازاده بودن و، افزون بر اینها، کافر و ساحر بودن عیسی (ع) — عیسی (ع) را مستحق کشته شدن می دانستند و ادعا کردند که او را کشتیم. قرآن کشته شدن را دوبار در آیه ۱۵۷ سوره نساء رد می کند. خداوند، به وسیله این انکار، عیسی (ع) را از کافران خارج می کند و او را از این نسبت تطهیر می کند. در آیه ۱۵۸ سوره نساء، تحقق وعده رفعی که در آیه ۵۵ سوره آل عمران مطرح شد بود بیان می شود. ممکن است گفته شود این سخن موجه نیست، زیرا آیا اگر پیامبری از پیامبران خدا، با چنین تهمتی، مؤاخذه و کشته شود، در زمره کافران باقی می ماند؟ مثلاً این که امام حسین (ع)، با تهمت باغی بودن بر حکومت اسلامی، به شهادت رسید خارج از دین خواهد بود؟ پاسخ این است که خداوند برای تطهیر برگزیدگان خود شیوه های مختلفی دارد. درباره امام حسین (ع) خداوند با روشنگری امام سجاد (ع) و حضرت زینب (س) این تطهیر را محقق کرده است. درباره عیسی (ع) ما چیز دیگری سراغ نداریم غیر از همین روشی که در این آیات بیان شده است. بیان قرآن در تطهیر عیسی (ع) و مادرش شبیه همان روشنگری است.

آیه ۱۵۹ سوره نساء شبیه آیه ۵۶ سوره آل عمران زبان تهدیدآمیز دارد. در آیه ۵۶ سوره آل عمران کسانی که به پاکی عیسی (ع) ایمان نداشته باشند به عذاب شدید دنیوی و اخروی تهدید می‌شوند. آیه ۱۵۹ سوره نساء، طبق تفسیر برگزیده، خبر می‌دهد که هر کدام از اهل کتاب در حال احتضار، به صورت اضطراری به عیسی (ع) ایمان خواهند آورد. این خبر غیبی برای این است که پیش از این که دیر شود اهل کتاب، اعم از یهودیان و مسیحیان، به صورت اختیاری به پاکی عیسی (ع) ایمان بیاورند (نقوی و دیگران، ۱۴۰۲، صص ۹۷-۹۸). با مقایسه آیات سوره آل عمران و آیات سوره نساء چنین برداشت می‌شود که خداوند، با جلوگیری از قتل و تصلیب عیسی (ع) و با بالا بردن او، آن وعده تطهیر مذکور در سوره آل عمران را محقق کرده است؛ یعنی تحقق توفی و رفع همان تطهیر عیسی (ع) است.

ممکن است گفته شود که این نسبت‌های ناروا علیه سایر پیامبران نیز بوده است. پاسخ این است که اولاً، چرا قرآن فقط درباره عیسی (ع) چنین اهمیتی را آورده؟ ثانیاً، هیچ پیامبری از طرف گروهی مؤمن و موحد مورد اتهام قرار نگرفته است؛ یعنی همه پیامبران از جانب مشرکان و کافران متهم به جنون و سحر و دروغ می‌شدند، ولی حضرت عیسی (ع) را یهودیان، که خداپرست بودند، متهم کردند. ثالثاً، برخی از نسبت‌ها با ذهنیت بشری سازگار است و آن اینکه اگر کسی بدون پدر متولد شود، ذهن بشر به نامشروع بودن این تولد متبادر است.

جدول ۱. تناظر آیات ۵۶-۵۲ سوره آل عمران و آیات ۱۵۹-۱۵۶ سوره نساء

آیات	مکر و توطئه یهودیان	مقابله خدا با مکر یهودیان	مقابله خدا با مکر یهودیان	وعده تطهیر	تهدید کافران
آیه ۵۶-۵۲ سوره آل عمران	مکر یهودیان و نسبت دادن کفر به عیسی (ع)	وعده توفی با «إِنِّي مُتَوَفِّيكَ»	وعده بالا بردن عیسی (ع) با «وَرَأَفَعُكَ إِلَيَّ»	«وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»	«فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَعَذَّبْنَاهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»
آیه ۱۵۹-۱۵۷ سوره نساء	بهتان به مریم (س) و تمسخر رسالت و مسیحا بودن عیسی (ع) توسط یهودیان	تحقق وعده توفی با تعابیر «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ ... وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا»	تحقق وعده بالا بردن با تعبیر «بَل رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ»		«وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ»

تأیید دیدگاه برگزیده از منابع یهودی و مسیحی

رسول‌زاده و باغبانی (۱۳۸۹) با استناد به تلمود بابلی، سنهدرین ۴۳ الف، گفته‌اند که این عبارات تلمود ادعای مسیحایی عیسی (ع) را زیر سؤال می‌برد:

تعلیم داده‌اند که در شب عید فصح عیسی [ناصری] به دار آویخته شد. یک جارچی مدت چهل روز پیش روی او می‌رفت و فریاد می‌کرد: وی باید سنگسار شود؛ زیرا به جادوگری روی آورده، بنی اسرائیل را گمراه کرده و آنان را به آشوبگری سوق داده است... وی را در شب عید فصح به دار آویختند (صص ۹۴-۹۵).

در تلمود آمده است که دیدگاه ربی الیعزر این است که همه کسانی که سنگسار می‌شوند، پس از کشته شدن، باید به دار آویخته شوند. حکما گویند فقط کسانی که کفرگو و بت پرست بودند باید به دار آویخته شوند (تلمود بابلی، ۱۹۶۴-۱۹۹۰ م، سنهدرین ۴۵ ب). در عهد عتیق نیز آمده است:

اگر کسی گناهی را که مستلزم موت است کرده باشد و کشته شود و او را به دار کشیده باشی بدنش در شب بر دار نماند. او را البته در همان روز دفن کن زیرا آنکه بر دار آویخته شود ملعون خدا است تا زمینی را که یهوه خدایت تو را به ملکیت می‌دهد نجس نسازی (تثنیه ۲۱: ۲۲-۲۳).

در عهد جدید نیز با استناد به همین فقره از عهد عتیق این ادعا تأیید شده است که عیسی (ع) به صلیب رفته است:

مسیح ما را از لعنت شریعت فدا کرد چون که در راه ما لعنت شد چنان که مکتوب است ملعون است هر که بر دار آویخته شود. تا برکت ابراهیم در مسیح عیسی بر امت‌ها آید و تا وعده روح را به وسیله ایمان حاصل کنیم (غلاطیان ۳: ۱۳-۱۴).

می‌بینیم که منابع یهودی و مسیحی تأیید می‌کنند که عیسی (ع) کشته شده و به صلیب رفته است. البته، منابع یهودی قتل و صلب او را به سبب مجرم و گناه‌کار بودن او می‌دانند، ولی منابع مسیحی مجرم و گناه‌کار بودن او را قبول ندارند. قرآن در مقابل قتل و صلب او را انکار می‌کند.

مُوراج (۲۰۱۷ م) در مقاله «قرآن، تصلیب و تلمود: خوانشی نو از آیات ۱۵۷-۱۵۸ سوره نساء» آورده است که در تلمود بابلی چنین روایت شده است که عیسی (ع) به عنوان بدعت‌گذار و منحرف‌کننده، سنگسار شده و پس

از آن به صلیب کشیده شده و به مادر او نیز تهمت و بهتان زده شده است و قرآن، در مقابل، بیان می‌کند که این تصور صحیح نیست. این مقاله در صدد است بیان کند که این تصور، که متون مقدس مسیحی و اسلامی در مقابل هم هستند، صحیح نیست و قرآن در مقابل تلمود موضع گرفته و آن را انکار می‌کند. در این مقاله آمده است که میان سنهدرین ۴۳ الف (متنی از تلمود بابلی که حاوی یک ضدروایت خاخامی نسبت به داستان عهد جدید درباره مرگ عیسی است) با آیات ۱۵۷ و ۱۵۹ سوره نساء (دو آیه از قرآن که در طول تاریخ توسط دانشمندان مسلمان و مسیحی به‌عنوان انکار مرگ عیسی به‌وسیله صلیب تلقی شده است) ارتباط ایجاد می‌کند. مقاله مذکور بیان می‌کند که این دیدگاه، که قرآن داستان مصلوب شدن عهد جدید را انکار می‌کند، صحیح نیست، بلکه قرآن در صدد انکار روایت تلمود است.

نگارندگان مقاله حاضر بر این باورند که مسیحیان با آموزه‌های جعلی خود مهر تأییدی بر ادعای یهودیان زده‌اند و آن اینکه عیسی (ع) را پسر خدا دانسته و برای او الوهیت قائل شده و تثلیث را تثبیت کرده‌اند و طبق شریعت یهودی کسی که ادعای خدایی کند شایسته سنگسار شدن و به صلیب کشیده شدن است. مسیحیان بر این باورند که عیسی (ع) هم به صلیب رفته و هم به قتل رسیده است و این نیز تأیید همان حرف است. البته، ممکن است مسیحیان بگویند که ما بر این باوریم که بعد از تصلیب، عیسی (ع) از قبر برخاسته و نزد خدای پدر رفته است و این 'تطهیر عیسی (ع)' است. در حالی که قرآن، با نزول آیات گفته‌شده، همه توهّمات درباره عیسی (ع) و مادرش را از ریشه خشکانده است و اجازه چنین تصویری را نمی‌دهد. زیرا یهودیان به تمسخر بیان می‌کردند که او چگونه مسیحا و منجی است که کشته و به دار آویخته شد؟ درست است که سیاق آیات گویای آن است که قرآن در صدد رد ادعای یهودیان است، ولی سخن این نویسنده مسیحی نیز صحیح نیست، زیرا بیان شد که با این آیات هم ادعای یهودیان و هم ادعای مسیحیان انکار می‌شود.

نتیجه‌گیری

دیدگاه مفسران درباره تطهیر عیسی (ع) در «وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» عبارت‌اند از: خارج کردن عیسی (ع) از میان کفار، منع از کشته شدن به دست کفار، کشته شدن همه کافران به دست عیسی (ع) در زمان رجعت او، منع از اعمال کفار و گمراه شدن به‌وسیله آنان، خلاصی از اذیت و آزار و زدودن نسبت‌های ناروا. بهترین دیدگاه از میان این دیدگاه‌ها،

زدودن نسبت‌های ناروا است، ولی طرفداران این دیدگاه شیوه تطهیر را بیان نکرده‌اند. دیدگاه برگزیده، با استفاده از آیات قرآن و برخی منابع یهودی و مسیحی، شیوه تطهیر را انکار کشته شدن و به صلیب کشیده شدن حضرت عیسی (ع) دانسته است، زیرا مکر یهودیان این بوده است که با نسبت‌های ناروایی چون کافر، ساحر و بدعت‌گذار، حضرت عیسی (ع) را کافر بشناسانند و او را مستحق کشته شدن و به صلیب کشیده شدن بدانند و آن را هم به انجام برسانند، ولی، در مقابل، خداوند از این کار ممانعت کرده و او را از این نسبت تطهیر کرده است.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تعارض منافی گزارش نکرده‌اند.

منابع

- القرآن الکریم (محمد مهدی فولادوند، مترجم). (۱۳۷۸). دار القرآن الکریم.
- کتاب مقدس (ترجمه قدیم). (۲۰۰۹ م). انتشارات ایلام.
- ابن عربی، محمد بن علی. (۱۴۲۲ ق). تفسیر ابن عربی (تأویلات عبدالرزاق). دار احیاء التراث العربی.
- ابن ابی حاتم، عبدالرحمن بن محمد. (۱۴۱۹ ق). تفسیر القرآن العظیم. مکتبة نزار مصطفى الباز.
- ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی. (۱۴۲۲ ق). زاد المسیر فی علم التفسیر. دار الکتاب العربی.
- ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی. (۱۴۲۵ ق). تذکرة الأریب فی تفسیر الغریب. دار الکتب العلمیة.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۳۷۹ ق). مناقب آل أبی طالب علیهم السلام. علامه.
- ابن عادل، عمر بن علی. (۱۴۱۹ ق). اللباب فی علوم الکتاب. دار الکتب العلمیة.
- ابن عطیة، عبدالحق بن غالب. (۱۴۲۲ ق). المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز. دار الکتب العلمیة.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ ق). تفسیر القرآن العظیم. دار الکتب العلمیة.
- ابوالسعود، محمد بن محمد. (۱۹۸۳ م). ارشاد العقل السلیم الی مزايا القرآن الکریم. دار احیاء التراث العربی.
- ابوالفتح رازی، حسین بن علی. (۱۴۰۸ ق). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن. آستان قدس رضوی. بنیاد پژوهشهای اسلامی.
- ابوحیان، محمد بن یوسف. (۱۴۲۰ ق). البحر المحیط فی التفسیر. دار الفکر.
- ابوزهره، محمد. (بی تا). زهرة التفاسیر. دار الفکر.
- اربلی، علی بن عیسی. (۱۳۸۱ ق). کشف الغمة فی معرفة الأئمة. بنی هاشمی.
- امین، نصرت بیگم. (بی تا). تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن. بی تا.
- انصاریان، حسین. (بی تا). تفسیر حکیم. دارالعرفان.
- آلوسی، محمود بن عبدالله. (۱۴۱۵ ق). روح المعانی. دار الکتب العلمیة.
- بغوی، حسین بن مسعود. (۱۴۲۰ ق). تفسیر البغوی. دار احیاء التراث العربی.
- بلاغی، محمدجواد. (بی تا). آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن (بنیاد بعثت، محقق). وجدانی.

- بیضاوی، عبدالله بن عمر. (۱۴۱۸ ق). أنوار التنزیل و أسرار التأویل. دار احیاء التراث العربی.
- ثعالبی، عبدالرحمن بن محمد. (۱۴۱۸ ق). تفسیر الثعالبی (الجواهر الحسان فی تفسیر القرآن). دار إحياء التراث العربی.
- جزایری، ابوبکر جابر. (۱۴۱۶ ق). ایسر التفاسیر لکلام العلی الکبیر. مكتبة العلوم والحکم.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۷). تسنیم: تفسیر قرآن کریم (ج ۱۴)، عبدالکریم عابدینی، محقق). اسراء.
- حسینی زبیدی، محمد مرتضی. (۱۴۱۴ ق). تاج العروس من جواهر القاموس. دار الفکر.
- حویزی، عبدعلی بن جمعه. (۱۴۱۵ ق). تفسیر نور الثقلین. اسماعیلیان.
- خازن، علی بن محمد. (۱۴۱۵ ق). لباب التأویل فی معانی التنزیل. دار الکتب العلمیة.
- خطیب شربینی، محمد بن احمد. (۱۴۲۵ ق). السراج المنیر. دار الکتب العلمیة.
- خفاجی، احمد بن محمد. (۱۴۱۷ ق). عناية القاضی و كفاية الراضی. دار الکتب العلمیة.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ ق). مفردات ألفاظ القرآن. دار الشامیة.
- رسعنی، عبدالرزاق بن رزق الله. (۱۴۲۹ ق). رموز الكنوز فی تفسیر الكتاب العزیز. مكتبة الأسدی.
- رسول زاده، عباس؛ و باغبانی آرانی، جواد. (۱۳۸۹). شناخت مسیحیت. انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- روحی برندق، کاوس؛ و صفری، علی. (۱۳۹۵). عروج حضرت عیسی (ع)؛ دیدگاهها، چالشها و رویکرد نو به مسأله. پژوهش های قرآنی، ۲۱ (۸۰)، ۱۳۴-۱۵۳.
- زحیلی، وهبه. (۱۴۱۱ ق). التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج. دار الفکر.
- زرکشی، محمد بن بهادر. (۱۴۱۰ ق). البرهان فی علوم القرآن. دار المعرفة.
- زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل. دارالكتاب العربی.
- سعدی، عبدالرحمن. (۱۴۰۸ ق). تیسیر الکریم الرحمن فی تفسیر کلام المنان. مكتبة النهضة العربیة.
- سمین، احمد بن یوسف. (۱۴۱۴ ق). عمدة الحفاظ فی تفسیر اشرف الالفاظ. عالم الکتب.
- سیواسی، احمد بن محمود. (۱۴۲۷ ق). عیون التفاسیر. دار الصادر.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (۱۴۰۴ ق). الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور. کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی.

- شحاته، عبدالله محمود. (۱۴۲۱ ق). تفسیر القرآن الکریم. دار غریب.
- شوکانی، محمد. (۱۴۱۴ ق). فتح القدیر. دار ابن کثیر.
- شیخ زاده، محمد بن مصطفی. (۱۴۱۹ ق). حاشیه محیی الدین شیخ زاده علی تفسیر القاضی البیضاوی. دار الکتب العلمیه.
- طالقانی، محمود. (۱۳۶۲). پرتوی از قرآن. شرکت سهامی انتشار.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۰ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طبرانی، سلیمان بن احمد. (۲۰۰۸ م). التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم. دارالکتب الثقافی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ناصر خسرو.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۱۲ ق). جوامع الجامع. مرکز مدیریت حوزه علمیه قم.
- طنطاوی، محمد سید. (۱۹۹۷ م). التفسیر الوسیط للقرآن الکریم. نهضة مصر.
- طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. دار احیاء التراث العربی.
- طیب، عبدالحسین. (۱۳۶۹). اطیب البیان فی تفسیر القرآن. اسلام.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ ق). التفسیر الکبیر. دار احیاء التراث العربی.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (۱۴۱۶ ق). بصائر ذوی التمیم فی لطائف الکتاب العزیز. وزارة الاوقاف، المجلس الاعلی للشئون الاسلامیة.
- فیض کاشانی، محمد بن مرتضی. (۱۴۱۵ ق). تفسیر الصافی. مکتبة الصدر.
- قاسمی، جمال الدین. (۱۴۱۸ ق). تفسیر القاسمی المسمی محاسن التأویل. دار الکتب العلمیه.
- قاضی عبدالجبار. (بی تا). متشابه القرآن. مکتبة دار التراث.
- قاضی عبدالجبار. (۱۴۲۶ ق). تنزیه القرآن عن المطاعن. دار النهضة الحديثة.
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴ ق). تفسیر القمی. دار الکتاب.
- قمی مشهدی، محمد بن محمد رضا. (۱۳۶۸). تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- کاشانی، فتح الله بن شکرالله. (۱۴۲۳ ق). زبدة التفاسیر. تحقیق بنیاد معارف اسلامی. مؤسسة المعارف الإسلامية.
- کاشانی، محمد بن مرتضی. (۱۴۱۵ ق). تفسیر المعین. کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی.

- کمبار بغدادی، عبدالهادی؛ و توکلی محمدی، محمودرضا. (۱۳۹۲). بررسی تحلیلی - تطبیقی آیه رفع عیسی (ع) در دیدگاه فریقین. مطالعات تطبیقی قرآن و حدیث، ۱، ۲۰-۴۸.
- ماتریدی، محمد بن محمد. (۱۴۲۶ ق). تأویلات أهل السنة. دار الكتب العلمية.
- ماوردی، علی بن محمد. (بی تا). النکت و العیون تفسیر الماوردی. دار الكتب العلمية.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۴ ق). التفسیر الکاشف. دارالکتاب الاسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. دار الكتب الإسلامية.
- ملکی میانجی، محمدباقر. (۱۴۱۴ ق). مناهج البیان فی تفسیر القرآن. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- میبی، احمد بن محمد. (۱۳۷۱). کشف الاسرار و عدة الابرار. امیر کبیر.
- میدانی، عبدالرحمن حسن حبکه. (۱۳۶۱ ق). معارج التفکر و دقائق التدریس. دار القلم.
- نسفی، عبدالله بن احمد. (۱۴۱۶ ق). مدارک التنزیل و حقایق التأویل. دار النفائس.
- نسفی، عمر بن محمد. (۱۳۷۶). تفسیر نسفی. انتشارات سروش.
- نظام الاعرج، حسن بن محمد. (۱۴۱۶ ق). تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان. دار الكتب العلمية.
- نقوی. حسین؛ الهی، عباس؛ و رضائی مجیدپور، جعفر. (۱۴۰۲). تأملی در تفسیر آیه «وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ» و ارتباط آن با عصر ظهور حضرت مهدی (عج). قرآن‌شناخت، ۱۶(۲)، ۸۳-۱۰۰.
- واحدی، علی بن احمد. (۱۴۱۵ ق). الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز. دار القلم.

References

- Holy Quran. (1999). (M. M. Fouladmand, Trans.). Dar al-Quran al-Karim.
- Bible. (2009). (Old translation). Ilam Publications.
- Abdul Jabbar, A. J. (Qazi Abdul Jabbar). (2005). *Tanzih al-Qur'an 'an al-mata'in*. Dat al-Nehdat al-Hadithah. [In Arabic].
- Abdul Jabbar, A. J. (Qazi Abdul Jabbar). (n.d.). *Mutashbah al-Qur'an*. Maktabat Dar al-Turath. [In Arabic].
- Abu al-Suood, M. (1983). *Irshad al-'aql al-salim ila mazaya al-Qur'an al-karim*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].

- Abu Hayyan, M. (1999). *Al-Bahr al-muhit fi al-tafsir*. Dar al-Fikr. [In Arabic].
- Abu Zohrah, M. (n.d.). *Zohrat al-tafasir*. Dar al-Fikr. [In Arabic].
- Abul Futuh Razi, H. (1988). *Rawd al-jinan wa ruh al-jinan fi tafsir al-Qur'an*. (M. J. Yaqei & M. M. Naseh, Researchers). Bunyad-i Pazhouheshha-yi Islami & Astan Quds Razavi. [In Arabic].
- Alusi, M. (1994). *Ruh al-ma'ani fi tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Amin, N. B. (n.d.). *Tafsir makhzan al-'irfan dar 'ulum-i Qur'an*. N.P. [In Persian].
- Ansariyan, H. (n.d.). *Tafsir hakim*. Dar al-Irfan. [In Persian].
- Arbali, A. (1961). *Kashf al-ghummah fi ma'refat al-A'immah*. Bani Hashimi. [In Arabic].
- Baghwi, H. (1999). *Tafsir al-Baghwi*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Balaghi, M. J. (n.d.). *Aala' al-Rahman fi tafsir al-Qur'an*. (Bethat Institute, Research). Wejdani. [In Arabic].
- Beydawi, A. (1990). *Anwar al-tanzil wa asrar al-ta'wil*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Daniélou, J., & Marrou, H. (1964). *The first six hundred years*. (V. Cronin, Trans.). N.P.
- Fakhr Razi, M. (1999). *Al-Tafsir al-kabir*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Fayz Kashani, M. (1994). *Tafsir al-safi*. Maktabat al-Sadr. [In Arabic].
- Firoozabadi, M. (1995). *Basa'ir dhawi al-tamiz fi lata'if al-Kitab al-'aziz*. Wizarat al-Awqaf, al-Majlis al-Aala li-l Shuoon al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Hoseini Zubaidi, M. M. (1993). *Taj al-'aroos min jawahir al-qamoos*. Dar al-Fikr. [In Arabic].
- Huwaizi, A. A. (1994). *Tafsir nur al-thaqalayn*. Ismailian. [In Arabic].
- Ibn abi Hatam, A. R. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-'azim*. Maktabat Nezar Mustafa al-Baz. [In Arabic].
- Ibn Adil, U. (1998). *Al-Lubab fi 'ulum al-Kitab*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Ibn Arabi, M. (2001). *Tafsir Ibn 'Arabi (ta'wilat Abdul Razzaq)*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Ibn Atiyyah, A. H. (2001). *Al-Muharrar al-wajiz fi tafsir al-kitab al-'aziz*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Ibn Jowzi, A. R. (2001). *Zad al-masir fi 'ilm al-tafsir*. Dar al-Kitab al-Arabi. [In Arabic].
- Ibn Jowzi, A. R. (2004). *Tadhkirat al-arib fi tafsir al-gharib*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Ibn Kathir, I. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Ibn Shahr Ashoub, M. (1960). *Manaqib Aal Abi Taleb 'alayhim salam*. Allamah. [In Arabic].
- Javadi Amoli, A. (2008). *Tasnim: tafsir Qur'an-i karim* (vol. 14). (A. K. Abedini, Researcher). Israa. [In Persian].
- Jazairi, J. (1995). *Aysar al-tafasir li-kalam al-'ali al-kabir*. Maktabat al-Ulum wa al-Hikam. [In Arabic].

- Kambar Baghdadi, A. H., & Tavakkoli Muhammadi, M. R. (2013). Barrasi-yi tahlili-tatbiqi-yi aaye-yi raf'i 'Isa (as) dar didgah-i fariqayn. *Journal of Comparative Studies of the Quran and Hadith*, 1, 20-48. [In Persian].
- Kashani, F. (2002). *Zubdat al-tafasir*. (Bunyad-i maaref-i Islami, Research). Muassasat al-Maaref al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Kashani, M. (1994). *Tafsir al-mo'ain*. Ketabkhane-yi Umumi-yi Hazrat Ayatollah al-Uzma Marashi Najafi. [In Arabic].
- Khaffaji, A. (1996). *Inayat al-qadi wa kifayat al-radi*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Khatib Sharbini, M. (2004). *Al-Siraj al-munir*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Khazin, A. (1994). *Lubab al-ta'wil fi ma'ani al-tanzil*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Makarem Shirazi, N. (1992). *Tafsir namunah*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian].
- Maleki Miyanji, M. B. (1993). *Manahij al-bayan fi tafsir al-Qur'an*. Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic].
- Maturidi, M. (2005). *Ta'wilat Ahl al-Sunnah*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Mawardi, A. (n.d.). *Al-Nakt wa al-'uyun; tafsir al-Mawardi*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Maybadi, A. (1992). *Kashf al-asrar wa 'uddat al-abrar*. Amir Kabir. [In Arabic].
- Mevorach, I. (2017). Qur'an, crucifixion, and Talmud: a new reading of Q 4:157-58. *Journal of Religion & Society*, 19, 1-21.
- Meydani, A. R. H. (1942). *Ma'arij al-tafakkur wa daqa'iq al-tadabbur*. Dar al-Qalam. [In Arabic].
- Mughniyah, (2003). *Al-Tafsir al-kashif*. Dar al-Kitab al-Islami. [In Arabic].
- Mustafawi, H. (1989). *Al-Tahqiq fi kalimat al-Qur'an al-Karim*. Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic].
- Naqavi, H., Ilahi, A., & Rezaie Majidpour, J. (2023). Ta'ammuli dar tafsir-i aaye-yi "wa in min Ahlil Kitābi illā layu'minnuna bihi qabla mowtuh" va irtebat-i aan ba 'asr-i zuhoor-i Hazrat Mahdi (aj). *Qur'an Shinakht*, 16(2), 83-100. [In Persian].
- Nasafi, A. (1995). *Madarik al-tanzil wa haqa'iq al-ta'wil*. Dar al-Nafais. [In Arabic].
- Nasafi, U. (1997). *Tafsir Nasafi*. Suroosh Publications. [In Arabic].
- Nizam al-Aaraj, H. (1995). *Tafsir ghara'ib al-Qur'an wa ragha'ib al-furqan*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Qasimi, J. D. (). *Tafsir al-Qasimi al-musamma mahasin al-ta'wil*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Qommi Mashhadi, M. (1989). *Tafsir kanz al-daqa'iq wa bahr al-ghara'ib*. Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic].
- Qommi, A. (1984). *Tafsir al-Qommi*. Dar al-Kitab. [In Arabic].

- Ragheb Isfahani, H. (1991). *Mufradat al-faz al-Qur'an*. Dar al-Shamiyyah. [In Arabic].
- Rasani, A. R. (2008). *Rumuz al-kanuz fi tafsir al-Kitab al-'aziz*. Maktabat al-Asadi. [In Arabic].
- Rasoulzadeh, A., & Baghbani Aarani, J. (2010). *Shenakht-i Masihyyat*. Publication of Imam Khomeini Education and Research Institute (ra). [In Persian].
- Ruhi Barandaq, K., & Safari, A. (2016). The ascension of Prophet Jesus; viewpoints, challenges, and new approaches to this Issue. *Qur'anic Researches*, 21(80), 134-153. [In Persian].
- Saadi, A. R. (1988). *Taysir al-karim al-rahman fi tafsir kalam al-mannan*. Maktabat al-Nehdat al-Arabiyyah. [In Arabic].
- Samin, A. (1993). *'Umdat al-huffaz fi tafsir ashraf al-alfaz*. Aalam al-Kutub. [In Arabic].
- Siwasi, A. (2006). *'Uyun al-tafasir*. Dar al-Sadir. [In Arabic].
- Shahateh, A. (2000). *Tafsir al-Qur'an al-karim*. Dar Gharib. [In Arabic].
- Sheikhzadeh, M. (1998). *Hashiyat Muhyuddin Sheikhzadeh 'ala tafsir al-Qadi al-Beydawi*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Showkani, M. (1993). *Fath al-qadir*. Dar Ibn Kathir. [In Arabic].
- Suyuti, A. R. (1984). *Al-Durr al-manthur fi tafsir bi-l ma'thur*. Ketabkhane-yi Umumi-yi Ayatollah Marashi Najafi. [In Arabic].
- Tabarani, S. (2008). *Al-Tafsir al-kabir: tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Kitab al-Thaqafi. [In Arabic].
- Tabarsi, F. (1992). *Jawami' al-jami'*. Markaz-i Mudiriyat-i Hawza Ilmiyya-yi Qom. [In Arabic].
- Tabarsi, F. (1993). *Majma al-bayan fi tafsir al-Qur'an*. Naser Khosro. [In Arabic].
- Tabatabai, M. H. (1970). *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*. Muassasat al-Aalami li-l Matbuaat. [In Arabic].
- Taleqani, M. (1983). *Partuw-i az Qur'an*. Sherkat-i Sehami-yi Inteshar. [In Persian].
- Tantanwi, M. S. (1997). *Al-Tafsir al-wasit li-l Qur'an al-karim*. Nehdat Misr. [In Arabic].
- Tayyib, A. H. (1990). *Atyab al-bayan fi tafsir al-Qur'an*. Islam. [In Arabic].
- Thalabi, A. (1997). *Tafsir Tha'labi (jawahir al-hisan fi tafsir al-Qur'an)*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Tusi, M. (n.d.). *Al-Tibyan fi tafsir al-Qur'an*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Von Harnak, A. (1957). *Outlines of the history of dogma*. (E. K. Mitchell, Trans.). N.P.
- Wahedi, A. (1994). *Al-Wajiz fi tafsir al-Kitab al-'aziz*. Dar al-Qalam. [In Arabic].
- Zamakhshari, M. (1987). *Al-Kashshaf 'an haqa'iq ghawamid al-tanzil wa 'uyun al-aqawil fi wujuh al-ta'wil*. Dar al-Kitab al-Arabi. [In Arabic].
- Zarkashi, M. (1990). *Al-Burhan fi 'ulum al-Qur'an*. Dar al-Marefah. [In Arabic].
- Zuhaili, W. (1991). *Al-Tafsir al-munir fi al-'aqidah wa al-shar'iah wa al-minhaj*. Dar al-Fikr. [In Arabic].